

*Др Вишња Ранђеловић, доцент
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0003-0997-8462*

*Изворни научни рад
УДК: (351.85+343.9):(4-672EU)
DOI: 10.46793/UPSSXII.391R*

СУЗБИЈАЊЕ НЕЗАКОНИТЕ ТРГОВИНЕ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ*

Резиме

Културна добра у свакој држави представљају добра од великог друштвеног, културолошког, историјског и научног значаја. Управо због своје вредности и велике заинтересованости како установа културе, тако и приватних колекционара за културна добра, она су постала предмет незаконите трговине у целом свету, а посебно на простору Европске уније. Трговина културним добрима може имати различите облике, као што су крађа из установа културног наслеђа или приватних колекција, пљачке археолошких локалитета, расељавање артефаката због рата итд. Посебно је изражена током трајања оружаног сукоба када поприма драстичне размере. Због велике вредности културних добара, уочена је и веза између трговине овим добрима и организованог криминалитета. Из ових разлога на нивоу Европске уније је видљива појачана законодавна активност усмерена на сузбијање незаконите трговине културним добрима.

Кључне речи: *културна добра, незаконита трговина, етиолошко-феноменолошка димензија, Европска унија.*

1. Увод

Културна добра представљају сведочанство историје једног друштва, део национале културе и идентитета једне друштвене заједнице, али и друштва у целини. Данас су културна добра, како покретна, тако и непокретна, на мети разноврсних криминалних активности. Повреде културних добара се врше и током рата и током мира. У модерно доба све је учесталија незаконита

* Рад је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Крагујевцу: „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније”, који се финансира из средстава Факултета.

трговина културним добрима, која привлачи различите криминалне групе, повезана је са различитим криминалним активностима, због својих криминолошких специфичности. Незаконита трговина културним добрима има вишеструке импликације, не само да врло често доводи до трајног и неповратног губитка уметничких дела, артефаката, археолошких предмета, антиквитета и других културних добара, већ нас некада лишава могућности да дођемо до тачних историјских чињеница које су често садржане у овим предметима и тиме осиромашује наша историјска сазнања. Истовремено, они који желе да дођу у посед културних добара најчешће су вођени осећајем моћи и значаја, поготово ако је реч о ретким или јединственим културним добрима, а њихово поседовање повлачи и угледан статус у друштву. Они, пак који се баве продајом културних добара, вршењем различитих кривичних дела која су са тим у вези, као што су крађе, преваре, кријумчарење, фалсификовање итд., настоје да остваре профит.

Због транснационалне димензије трговине културним добрима, на међународном и регионалном нивоу је видљива богата законодавна активност усмерена на хармонизацију одговора међународне и регионалне политике на незакониту трговину културним добрима. На међународном нивоу се посебно издвајају Хашка конвенција о заштити културних добара у случају оружаног сукоба из 1954. године¹ и УНЕСКО Конвенција о средствима забране и спречавања илегалног увоза, извоза и трансфера власништва на културним добрима из 1970. године.² На нивоу Европске уније најзначајни акт је Конвенција Савета Европе о кривичним делима у вези са културним добрима из 2017. године.³ Разлог пружања правне, па и кривичноправне, заштите покретним и непокретним културним добрима лежи у њиховом значају који превазилази њихову економску вредност, огледајући се у њиховој историјској, традиционалној и културној вредности за човечанство. Ипак, и поред богате легислативне активности, изненађује чињеница да незаконита трговина културним добрима не само да и даље постоји, него се чак додатно развија и напредује.

Циљ рада јесте да укаже на основне етиолошко-феноменолошке карактеристике незаконите трговине културним добрима. Како се у оквиру Европске уније већ дуги низ година предузимају мере усмерене према сузбијању незаконите трговине културним добрима, циљ рада јесте и да укаже на основне правне акте који се односе на предметну проблематику.

¹ *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. The Hague, 14 May 1954.

² UNESCO, *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, Date and place of adoption: 14 November 1970, Paris, France, Entry into force: 24 April 1972.

³ *The Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property*, adopted on 19 May 2017 in Nicosia, Council of Europe Treaty Series no. 221.

2. Историјски осврт

Историја показује да су крађе, пљачке и трговина уметничким делима, антиквитетима и другим културним добрима старе готово колико и само људско друштво.⁴ Антички народи су развили и различите мере да спрече ове пљачке, па су тако египатски градитељи још у раном династичком периоду (око 3150–2613. пре нове ере) изумели безбедносне мере да спрече пљачке гробница.⁵ Иако су се ове пљачке дешавале и током оружаних сукоба и у мирнодопским условима, само су се ове друге сматрале кривичним делима, док се отимање културних добара током оружаних сукоба прећутно сматрало дозвољеним, јер се сматрало ратним пленом.⁶

Повреде су биле усмерене и према непокретним и према покретним културним добрима, како током оружаних сукоба, тако и у мирним периодима. Међутим, интересантна је различита етиологија и феноменологија напада усмерених према непокретним, односно покретним културним добрима. Непокретна културна добра се најчешће нападају током оружаних сукоба, у виду њиховог уништавања или оштећења, у циљу уништавања историјског наслеђа једног друштва и тиме слабљења његовог морала и одбрамбене моћи.⁷ Покретна културна добра су предмет крађе како током оружаних сукоба јер представљају ратни плен и симболизују победу једне стране, тако и током мирних раздобља када се њихове крађе врше најчешће ради стицања имовинске користи једних и задовољења личних амбиција других.

Током мирних периода појединци се баве крађом културних добара како би остварили профит, знајући да ће на илегалним тржиштима уметнинама моћи да их продају по високој цени љубитељима и колекционарима ових предмета. Познате су крађе слика Џорџије О'Киф, Гојиног Портрета Војводе од Велингтона, Каравађовог Рођења из Палерма, крађа 18 слика и 37 артикалата из Музеја fine уметности у Монреалу, Ван Гогових слика из музеја у Холандији, Страдиваријусове виолине у приватном власништву, вредне три милиона долара, итд.⁸ Прва значајна крађа важног уметничког дела у 20-ом

⁴ Више о историјском контексту: Самарџић, Р., *Уметност и криминал*, Нови Сад, 2017, стр. 49-220.

⁵ Visconti, A., *Trafficking in Cultural Property. An Evolving International Legal Framework*, у: Militello, V., Spena, A., eds., *The Challenges of Illegal Trafficking in the Mediterranean Area*, Springer, 2023, стр. 227.

⁶ Schindler, H., Frederique, G., *Looting and smuggling of artifacts as a strategy to finance terrorism global sanctions as a disruptive and preventive tool*, *International Journal of Cultural Property*, no. 26(3)/2019, стр. 332.

⁷ Више о заштити непокретних културних добара током оружаних сукоба види: Randelović, V., *The protection of cultural heritage in International criminal law*, Archibald Reiss Days, Conference Proceedings of international significance, vol. 13, 2023, стр. 77-88.

⁸ Више о томе: Czeglédi, B., *Crimes against art, International art and cultural heritage law*, Carswell, Toronto, 2010, стр. 13-57.

веку је крађа Мона Лизе из Лувра у августу 2011. године. Две године није било никаквих информација о томе где се слика налази, док није покушана њена продаја галерији Уфици у Фиренци. Сliku је украо запослени у Лувру, сакрио у орману за метле и изнео испод свог капута.⁹ Јордан се одликује богатим културним наслеђем, па се често назива „музеј на отвореном“. Археолошко наслеђе Јордана је често на мети незаконитих ископавања и незаконите трговине антиквитетима и другим културним добрима, за којима потражња константно расте.¹⁰ Културна добра се краду како из музеја и галерија, тако и од приватних лица која имају сопствене уметничке колекције.

Римљани су у својим освајачким походима одузимали културна добра непријатеља и са њима тријумфално парадирали кроз Рим, сматрајући да лишавање једног друштва његових уметничких дела представља заслужену казну. Са прихватањем хришћанства као доминантне религије у Европи, дошло је и пљачкање хришћанских културних добара, али и пљачкање културних добара источног Медитерана од стране самим Хришћана током Крсташких ратова.¹¹ Наполеонова освајања су била праћена обимним пљачкањем и присвајањем културних добара у освојеним земљама, па након ових ратова и Француске револуције долази и до ширења свести о потреби пружања заштите културним добрима на националном и међународном нивоу, како у време рата, тако и током мира.¹² Први светски рат је такође праћен присвајањем покретних културних добара непријатеља, као ратног плена, али се он више одликовао уништавањем непокретних културних добара непријатеља (споменика, цркава, библиотека, музеја), углавном бомбардовањем.¹³ Пљачкање културних добара окупираних источних земаља од стране Нациста је било енормних размера, вођено Хитлеровом идејом о Немачкој као центру културе која са правом заслужује да буде дом најважнијих уметничких дела.¹⁴ Нацисти су имали развијене мреже „прања“ украдених културних добара у неутралним земљама као што су биле Швајцарска и Португалија, пре него што дођу до коначних дестинација – Њу Јорка, Хаване, Отаве и Буенос Аиреса.¹⁵ У Камбоџи је 1970. године опљачкан Депо са антиквитетима Ангкора, у Сомалији је 1991. године опљачкан музеј у Могадишу. Национални музеј Авганистана у Кабулу је опљачкан 1988. године, а уследило је и континуирано пљачкање околних

⁹ Czegledi, B., *нав. дело*, стр. 13.

¹⁰ Al-Saad, Z., Simon, S., *Illicit Excavations and Trade in Antiquities, The Unsettled Challenge for Jordan*, у: Oosterman, N., Yates, D., eds., *Art Crime in Context*, Springer, 2023, стр. 81-82.

¹¹ Higgins, V., *Plunder and Looting: Some Historical Reminders*, у: Hufnagel, S., Chappell, D., eds., *The Palgrave Handbook on Art Crime*, Palgrave Macmillan, London, 2019, стр. 410-412.

¹² O'Keefe, R., *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, стр. 13.

¹³ Више о заштити непокретних културних добара током оружаних сукоба види: Randelović, V., *нав. дело*, стр. 77-88.

¹⁴ Czegledi, B., *нав. дело*, стр. 121.

¹⁵ Исто, стр. 14.

археолошких и историјских локалитета Авганистана и Пакистана. Кувајтски музеји су били опљачкани од стране војних снага Ирака 1990. године,¹⁶ након инвазије САД на Ирак 2003. године Национални музеј и друге културне институције Багдада су такође опљачкане.¹⁷ Забележено је и уништавање и пљачкање историјских и религијских локалитета током сукоба у бившој Југославији.¹⁸

Иако се крађе и пљачке културних добара током оружаних сукоба могу пратити далеко кроз историју, у новијој историји ово добија и нову димензију у виду организованих активности усмерених на крађе и вредновање украдених културних добара, коришћење опреме за копање ради одузимања културних добара из археолошких локалитета, а све у циљу обезбеђивања средстава за финансирање терористичких аката, по чему се посебно издваја ИСИС у Ираку и другим државама Арабијског полуострва.¹⁹

3. Криминолошки осврт

Све до краја 20. века није постојало велико интересовања у области кривичног права и криминологије за трговину културним добрима, јер се она није сматрала класичним „криминалним феноменом“. Ова област је углавном била сфера интересовања различитих међународних и националних организација и институција из области културе и уметности, које су се уједно бринуле и о заштити културних добара. На међународном нивоу ова заштита је пре свега била у надлежности УНЕСКА, ИКОМ-а (Међународно веће музеја) и ИКОМОС-а (Међународно веће споменика и локалитета). Истраживања о трговини културним добрима су до тог периода углавном спровођена од стране стручњака из културно-уметничке сфере, најчешће од стране археолога, који су могли да разумеју значај тајних ископавања и имали увид у честе пљачке археолошких локалитета, па су били и свесни размере штете коју наноси илегална трговина уметничким делима и артефактима, не само у смислу губитка ових предмета, већ и губитка информација о историјским чињеницама и контексту које су у њима садржане.²⁰

¹⁶ Исто, стр. 131-134.

¹⁷ Brodie, N., *The Market in Iraqi Antiquities 1980-2009 and Academic Involvement in the Marketing Process*, у: Manacorda, S., Chappell, D., *нав. дело*, стр. 117-118.; Bogdanos, M., *Thieves of Baghdad: The Global Traffic in Stolen Iraqi Antiquities*, у: Manacorda, S., Chappell, D., *нав. дело*, стр. 143-152.

¹⁸ Randelović, V., *нав. дело*, стр. 78.

¹⁹ Puskás, A., "Blood Antiquities" of Africa: A Link between Illicit Trafficking of Cultural Property and Terrorism-Financing?, *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, no. 21(1)/2022, стр. 101-102.

²⁰ Brodie, N., *An archaeologist's view of the trade in unprovenanced antiquities*, у: Hoffman, B. T., (ed.), *Art and cultural heritage: Law, policy and practice*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2006, стр. 52-63.

За културна добра различите врсте се традиционално везују економске, симболичке и уметничке вредности, што представља разлог зашто су она увек привлачила владаре, освајаче, богаташе и моћнике.²¹ Њихово поседовање доприноси стварању угледног друштвеног статуса и код оних који их поседују ствара осећај моћи, вредности и значаја. „Привлачност“ уметничких дела, артефаката, антиквитета и других културних добара не лежи само у њиховој естетској и историјској вредности, већ и у реткости, врло често јединствености, као и друштвеном статусу који повлачи њихово поседовање.²²

Трговину културним добрима традиционално карактерише њена *транснационална димензија*, где потражња за овим добрима долази од држава које су сиромашне у културном наслеђу, али богате ресурсима и спремне да их потроше за набавку ових добара. Ове државе се називају „државе тржишта“ и у њима постоји мрежа увозника уметничких дела, артефаката, антиквитета и других културних добара. Са друге стране су државе које су углавном богате културним добрима, али генерално сиромашније, и од којих долазе понуде за трговину културним добрима кроз развијене мреже извозника. Ове државе се називају „државе извора“. Негде између се налазе тзв. „транзитне државе“ кроз које се одвија увоз и извоз значајне количина културних добара и које некада чак олакшавају легализацију културних добара незаконитог порекла. Примери ових држава су Швајцарска и Уједињено Краљевство.²³ Управо у државама у којима постоји развијено тржиште културним добрима, постоји и већа организованост и посвећеност полиције у сузбијању ове трговине, док се полиције држава у којима ова тржишта нису развијена овим питањима углавном не баве. Класичан пример је Италија, чија полиција, ради заштите културног наслеђа државе, има дугу традицију у борби против незаконите трговине културним добрима.²⁴ У оквиру италијанских Карабињера постоји посебна Јединица за заштиту културног наслеђа.²⁵ Такође, у Риму је основана и прва консултантска група која се бави проблемима трговине уметничким делима, тзв. Друштво за истраживање злочина повезаних са уметношћу (енг. *ARCA*).²⁶

Врло висока тамна бројка је следећа карактеристике незаконите трговине културним добрима и разлог њеног постојања код ове врсте криминалитета углавном произлази из две околности. *Прво*, често су предмет незаконите трговине културним добрима добра са нерегистрованих или ненадзираних локалитета, где надлежни органи некада чак и немају информацију о њиховом постојању. *Друго*, и онда када је тржиште културним добрима означено као

²¹ Visconti, A., *нав. дело*, стр. 231.

²² *Исто*, стр. 232.

²³ *Исто*.

²⁴ Chappell, D., Polk, K., *Unraveling the „Corda“: Just How Organized Is the International Traffic in Cultural Objects?*, у: Manacorda, S., Chappell, D., *нав. дело*, стр. 106.

²⁵ Више о овој Јединици: Nistri, G., *The Experience of the Italian Cultural Heritage Protection Unit*, у: Manacorda, S., Chappell, D., *нав. дело*, стр. 183-192.

²⁶ Више о томе: Самарџић, Р., *нав. дело*, стр. 283-284.

легално, оно се ипак одређује као „сиво тржиште“ у коме су испреплетане легалне и илегалне димензије трговине културним добрима.²⁷ Незаконито тржиште културним добрима функционише или поред или у оквиру легалног тржишта.²⁸ Врло често се и легалне и нелегалне трговине културним добрима одвијају кроз исте канале.²⁹ Сивој димензији тржишта културним добрима доприносе и сами учесници овог тржишта који функционишу по принципима „не питај“, „немој рећи полицији“, затварају очи пред сумњивим предметима и не постављају питања о пореклу или власништву добара. Поверљивост склопљених послова и „кавалерски став“ према информацијама о пореклу, омогућавају промет како оригиналних културних добара, тако и фалсификата.³⁰

Поред транснационалне димензије и високе тамне бројке, следећа карактеристика илегалне трговине културним добрима је непостојање тачних евиденција и статистика о обиму и материјалној вредности ове трговине, што повлачи и отежану превенцију и репресију. Нови увид у обим ове трговине дају статистички подаци о заплењеним културним предметима и хапшењима из спроведених међународних операција ИНТЕРПОЛ-а и ЕУРОПОЛ-а - „Атина“ и „Пандора“. У операцијама Атина 1 и Пандора 2 из 2017. године одузета је 41.000 културних предмета, као што су кованице, слике и цртежи, намештај и музички инструменти, порцелан, археолошки и палеонтолошки предмети, књиге и рукописи, скулптуре, ухапшене су 53 особе и отворено 200 истрага у 81 држави.³¹ У 2018. години је спроведена операција Пандора 3 којом приликом је заплењено 18.000 културних предмета и ухапшено 59 људи у акцијама спроведеним у 29 држава. Том приликом заплењени су и предмети који олакшавају трговину културним добрима, као што су детектори метала.³² Операција Атина 2 и Пандора 4 су спроведене 2020. године када је заплењено 19.000 културних предмета, 5,5 милиона евра, ухапшена 101 особа и отворено 300 истрага у 103 земље. Оформљене криминалне мреже су имале разрађену

²⁷ Bowman Balestrieri, B. A., *The Antiquities Licit-Ilicit Interface*, у: Hufnagel, S., Chappell, D., eds., *The Palgrave Handbook on Art Crime*, Palgrave Macmillan, London, 2019, стр. 81; Visconti, A., *нав. дело*, стр. 233.

²⁸ Tjinhuis, A.J.G., *The Trafficking Problem: A Criminological Perspective*, у: Manacorda, S., Chappell, D., *нав. дело*, стр. 88.

²⁹ Manacorda, S., *Criminal Law Protection of Cultural Heritage: An International Perspective*, у: Manacorda, S., Chappell, D., *нав. дело*, стр. 21.

³⁰ Visconti, A., *нав. дело*, стр. 233.

³¹ Europol, "Over 41,000 Artefacts Seized In Global Operation Targeting The Illicit Trafficking Of Cultural Goods." Press release, February 2, 2018, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/over-41-000-artefacts-seized-in-global-operation-targeting-illicit-trafficking-of-cultural-goods>, приступ: август 2024. године.

³² Europol, "Over 18,000 Items Seized And 59 Arrests Made In Operation Targeting Cultural Goods.", press release, July 29, 2019, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/over-18-000-items-seized-and-59-arrests-made-in-operation-targeting-cultural-goods>, приступ: август 2024. године.

шему трговине археолошким предметима и уметничким делима опљачканим из ратом захваћених земаља, као и делима украденим из музеја и археолошких локалитета, укључујући новчиће из различитих периода, археолошке предмете, керамику, историјско оружје, слике и фосиле.³³

Феноменолошки посматрано, кривична дела против културних добара су врло разноврсна и обухватају крађу уметничких дела и антиквитета, њихово оштећење, плачку археолошких налазишта, преваре и фалсификате, дела вандализма или иконоборства, недозвољен увоз и извоз културних предмета, примање и „прање“ илегално прибављених предмета, итд.³⁴ Ова кривична дела карактерише њихова повезаност са неким другим кривичним делима, као што су прање новца, финансијска и пореска кривична дела, итд.³⁵

У трговину културним добрима су најчешће укључена лица која поседују одређени друштвени статус и уживају поштовање, а која у оквиру својих легалних делатности долазе у контакт са културним добрима, као што су дилери антиквитетима и уметничким делима, аукционери, галеристи,³⁶ или су у питању јавни службеници са овлашћењем да чувају културна добра и локалитете. Из тог разлога се и незаконита трговина културним добрима сматра криминалитетом белог оковратника³⁷ и доводи у везу са другим облицима овог криминалитета, као што су корупција, утаја пореза и прање новца.³⁸ Управо чињеница да је вредност неких културних добара енормна, повлачи са собом укљученост богаташа, друштвене и политичке елите.³⁹ Од 90-их година се све више говори и о вези и испреплетаности између незаконите трговине културним добрима и организованог криминалитета, где се трговина културним добрима јавља као врло „привлачна“ за организоване криминалне групе због профитабилности и мале вероватноће откривања и кажњавања,⁴⁰ иако у литератури има ставова да трговина културним добрима ипак још увек

³³ Interpol, “101 Arrested and 19,000 Stolen Artefacts Recovered in International Crackdown on Art Trafficking.” Press release, May 6, 2020, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/101-arrested-and-19000-stolen-artefacts-recovered-in-international-crackdown-art-trafficking>, приступ: август 2024. године.

³⁴ Passas, N., Bowman Proulx, B., *Overview of Crimes and Antiquities*, у: Manacorda, S., Chappell, D., *нав. дело*, стр. 52-59.

³⁵ Manacorda, S., *нав. дело*, стр. 22.

³⁶ Visconti, A., *нав. дело*, стр. 235; Lane, D., Bromley, D., Hicks, R., Mahoney, J., *Time Crime: The Transnational Organization of Art and Antiquities Theft*, Journal of Contemporary Criminal Justice, Volume 24, Number 3, August 2008, стр. 251.

³⁷ Balcells, M., *Art Crime as White-Collar Crime*, у: Kila, J., Balcells, M., eds., *Cultural Property Crime, An Overview and Analysis of Contemporary Perspectives and Trends*, Brill, Leiden, Boston, 2015, стр. 102-108.

³⁸ Игњатовић, Ђ., *Криминологија*, Београд, 2008, стр. 152-154.

³⁹ Chappell, D., Polk, K., *нав. дело*, стр. 105; Polner, M., *Preventing Illicit Trafficking of Cultural Objects: A Supply Chain Perspective*, у: Hufnagel, S., Chappell, D., *нав. дело*, стр. 772.

⁴⁰ Visconti, A., *нав. дело*, стр. 235.

не испуњава све услове да се сматра врстом организованог криминалитета.⁴¹ Сама по себи, незаконита трговина културним добрима подразумева учешће читавог плуралитета појединаца који су умрежени и организовани, почев од лопова и пљачкаша који незаконито одузимају и присвајају културна добра, преко кријумчара, лица која примају културна добра или олакшавају њихово чување, транспорт и промет, до трговаца и купаца.⁴² Током оружаних сукоба за културна добра су највише заинтересована приватна, цивилна лица, која у том периоду користе друштвену нестабилност, нарушену владавину права и безвлашће. Стварају се коруптивни миљеи и илегална тржишта уметничких добара и антиквитета, што само појачава пљачкање музеја и археолошких локалитета у ратом захваћеним територијама.⁴³

Нову димензију незаконита трговина културним добрима добија почетком 2000-тих година, након терористичких напада у САД и Уједињеном Краљевству који су били узроковани оружаним сукобима и немирима на средњем Истоку. У овим немирима је дошло до обимног уништавања културних добара, али се отворила и могућност трговине опљачканим и украденим културним добрима ради финансирања терористичких аката.⁴⁴

Данас, у ери интернета, и незаконита трговина културним добрима добија своју *online* верзију. Стварање е-тржишта уметничких дела, антиквитета и других културних добара је проузроковало раст и убрзавање трансакција. На пример, преко друштвене мреже Фејсбук се тргује најразличитијим културним добрима, као што су артефакти опљачкани у зонама сукоба, верске реликвије, историјски значајни предмети и њихови делови, итд. У марту 2019. године, корисници Фејсбука из ратом разорене Либије су поставили слику украденог црквеног звона из Зинтана. Корисници Фејсбука из Туниса нуде на продају надгробне споменике, док се још налазе на лицу места. Слични примери су забележени у Египту, где су власти ухапсиле неколико корисника Фејсбука због куповине и продаје антиквитета у виду делова мумије и фараонових артефаката преко Фејсбука.⁴⁵ Као одговор на е-тржиште културним добрима развијене су и нове технологије у виду апликација које функционишу на основу софтвера за препознавање слике⁴⁶ и апарата вештачке интелигенције за препознавање предмета сумњивог порекла.

⁴¹ Више о томе: Chappell, D., Polk, K., *нав. дело*, стр. 104-106.

⁴² Visconti, A., *нав. дело*, стр. 236.; Chappell, D., Polk, K., *нав. дело*, стр. 111.

⁴³ O'Keefe, *нав. дело*, стр. 2.

⁴⁴ Schindler, H., Frederique, G., *нав. дело*, стр. 332-333.

⁴⁵ Al-Azm, A., Paul, K.M., Graham, S., *Facebook's black market in antiquities. Trafficking, terrorism, and war crimes. Antiquities Trafficking and Heritage Anthropology Research, (ATHAR) Project*, 2019, доступно на: <http://atharproject.org/wp-content/uploads/2019/06/ATHAR-FB-Report-June-2019-final.pdf>, приступ: август 2024. године.

⁴⁶ Такве апликације користе, на пример, италијански Карабињери и ИНТЕРПОЛ. Види: *Applicazione per dispositivi mobili "ITPC"*, <https://cultura.gov.it/mibac/multimedia/MiBAC/documents/feed/pdf/Comunicato%20stampa%20iTPC-imported-44388.pdf>;

4. Правни акти

Два најважнија универзална правна акта која се баве пружањем заштите културним добрима су Хашка конвенција о заштити културних добара у случају оружаног сукоба из 1954. године и УНЕСКО Конвенција о средствима забране и спречавања илегалног увоза, извоза и трансфера власништва на културним добрима из 1970. године. Првом Конвенцијом се пружа заштита културним добрима током трајања оружаног сукоба, док је друга усвојена углавном као одговор на проблем плачкања и уништавања културних добара са археолошких локалитета. На подручју Европске уније је усвојено доста аката са циљем пружања свеобухватне заштите културним добрима, као што су, на пример, Европска културна конвенција,⁴⁷ Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа,⁴⁸ Конвенција за заштиту архитектонског наслеђа Европе,⁴⁹ Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво⁵⁰ и Резолуција 2057 (2015) о културном наслеђу у кризним и посткризним ситуацијама,⁵¹ усвојена од Сталног комитета Парламентарне скупштине Савета Европе 22. маја 2015. године.

Суочена са проблемима незаконите трговине културним добрима, пратећи дешавања на међународном нивоу, и Европска унија је у својој легислативној активности током 80-их и 90-их година почела да се бави и кривичноправним питањима сузбијања ове трговине и заштите културних добара. Први уговор усмерен на инкриминисање понашања која представљају напад на културна добра је била Европска конвенција о кривичним делима у вези са културним добрима,⁵² коју је Савет Европе отворио за потписивање 23. јуна 1985. године у Делфију. Овом Конвенцијом се обавезују државе уговорнице да раде на подизању јавне свести о потреби заштите културних добара и да међусобно сарађују у превенцији кривичних дела против културних добара и реституцији

<https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/ID-Art-mobile-app#:~:text=The%20ID%2DArt%20mobile%20app,objects%20from%20134%20member%20countries>, приступ: август 2024. године.

⁴⁷ Council of Europe, *The European Cultural Convention*, European Treaty Series- No. 18, Paris, 19.12.1954.

⁴⁸ Council of Europe, *The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (Revised), European Treaty Series - No. 143, Valetta, 16.1.1992.

⁴⁹ Council of Europe, *The Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, European Treaty Series - No. 121, Granada, 3.10.1985.

⁵⁰ Council of Europe, *The Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Council of Europe Treaty Series - No. 199, Faro, 27.10.2005.

⁵¹ Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 2057 (2015), *Cultural heritage in crisis and post-crisis situations*, adopted by the Standing Committee of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on 22 May 2015.

⁵² Council of Europe, *The European Convention on Offences relating to Cultural Property*, European Treaty Series- No. 119, opened for signature in Delphi on 23 June 1985.

културних добара пронађених на територији државе чланице (чл. 4, 5. и 6). Предвиђена су и одређена правила у поступању држава чланица приликом пружања међународне правне помоћи у вези са прикупљањем доказа о извршеним кривичним делима против културних добара и повраћају културних добара која су била објекат извршења ових кривичних дела (чл. 8). Државе уговорнице треба да признају тежину кривичних дела против културних добара и да у складу са тим пропишу адекватне кривичне санкције (чл. 12). У Додатку 2 уз Конвенцију се прилаже листа добара који се сматрају културним добрима, док Додатак 3 садржи листу кривичних дела против културних добара.⁵³ Делфи конвенција никада није ступила на правну снагу

⁵³ Следећа понашања се сматрају кривичним делима против културних добара према Конвенцији: 1. а) крађе културних добара; б) присвајање културних добара насиљем или претњом; ц) пријем културних добара где је првобитни прекршај наведен у овом ставу и без обзира на место где је оно извршено; 2. а) дела која се састоје од незаконитог присвајања културног добра другог лица, било да се таква дела у националном закону класификују као присвајање, превара, повреда поверења или на неки други начин; б) руковање културним добрима стеченим као резултат неког другог кривичног дела против друге имовине осим крађе; ц) стицање културних добара на крајње немаран начин добијених као резултат крађе или кривичног дела против имовине осим крађе; д) уништавање или оштећење културног добра другог лица; е) сваки споразум праћен отвореним радњама, између две или више особа, са циљем извршења неког од кривичних дела из става 1. овог прилога; ф) 1. отуђење културних добара које је неотуђиво према закону стране уговорнице; 2. стицање такве имовине из тачке 1, ако лице које је стиче делује знајући да је имовина неотуђива; 3. отуђење културних добара у супротности са законским одредбама стране уговорнице која условљава отуђење такве имовине претходним одобрењем од стране надлежних органа; 4. стицање такве имовине како је наведено у тачки 3, ако лице које је стиче поступа знајући да је имовина отуђена супротно законским одредбама наведеним у тачки 3; 5. кршење законских одредаба стране уговорнице према којима лице које отуђује или стиче културна добра треба да обавести надлежне органе о таквом отуђењу или стицању; г) 1. кршење законских одредаба стране уговорнице према којима лице које случајно открије да се археолошка имовина држи треба да пријави такву имовину надлежним органима; 2. прикривање или отуђење такве имовине како је наведено у тачки 1; 3. стицање такве имовине из тачке 1, ако лице које је стиче делује знајући да је имовина прибављена кршењем законских одредаба из тачке 1; 4. кршење законских одредаба стране уговорнице према којима археолошка ископавања могу да се врше само уз одобрење надлежних власти; 5. прикривање или отуђење археолошких добара откривених као резултат ископавања која се врше у супротности са законским одредбама из тачке 4.; 6. аквизиција археолошких добара откривених као резултат спроведених ископавања у супротности са законским одредбама из тачке 4, ако лице које их стиче делује знајући да је имовина стечена као резултат таквог ископавања; 7. кршење законских одредаба стране уговорнице, или дозволе за ископавање издате од стране надлежних органа, према којима лице које открива археолошку имовину као резултат прописно овлашћених ископавања треба да пријави такву имовину надлежним органима; 8. прикривање или отуђење такве имовине као што је наведено у тачки 7; 9. стицање такве

због недовољног броја ратификација. Сматра се да су разлози нератификовања Конвенције двојаки. *Прво*, конфликт и начин правног регулисања промета културних добара између држава извора и држава тржишта је у то време, 80-их и 90-их година, још увек био изражен, и још увек није био обликован криминалном димензијом незаконите трговине културним добрима. *Друго*, сматра се да је ова Конвенција можда и превише задирала у суверенитет држава у погледу захтеване кривичноправне реакције.⁵⁴

Нови подстицај за регулисање питања незаконите трговине културним добрима на нивоу Европске уније долази средином 2010-их година, услед све учесталијег помињања у јавном дискурсу постојања везе између ове трговине и организованих и терористичких криминалних група, са једне стране, и везе са економским кривичним делима и криминалитетом белог оковратника, са друге стране. Такође, незаконито ископана или прибављена културна добра су улазила у промет преко различитих канала, и продавана све чешће преко антикварница, аукцијских кућа, интернета. Ова дешавања су резултирала усвајањем нове Конвенције Савета Европе о кривичним делима у вези са културним добрима у Никозији 2017. године. Основна сврха Конвенције је пружање заштите културним добрима и остварује се кроз тројако постављене циљеве: *прво*, спречавањем и борбом против уништавања, оштећења и трговине културним добрима путем прописивања кривичних дела; *друго*, ојачавањем превенције и одговора кривичног правосуђа на кривична дела против животне средине; и *треће*, промовисањем међународне и националне сарадње у борби против кривичних дела против културних добара (чл. 1).

Конвенцијом се пружа заштита како покретним,⁵⁵ тако и непокретним културним добрима,⁵⁶ која су по систему набрајања прецизно одређена у самој Конвенцији.

имовине из тачке 7, ако лице које је стиче поступа знајући да је имовина прибављена мимо законских одредаба наведених у тачки 7; 10. кршење законских одредаба стране уговорнице према којима је употреба детектора метала у археолошким контекстима или забрањена или подложна условима; х) 1. стварни или покушај извоза културних добара чији је извоз забрањен законом једне стране; 2. извоз или покушај извоза, без овлашћења надлежних власти, културних добара чији је извоз условљен таквим овлашћењем по закону стране; и) кршење законских одредаба стране: 1. којима се врше измене на заштићеном споменику архитектуре, заштићеном покретном споменику, заштићеној споменичкој целини или заштићеном подручју, под условом претходног одобрења надлежних органа, или; 2. према којима власник или поседник заштићеног споменика архитектуре, заштићеног покретног споменика, заштићене споменичке целине или заштићеног места, требага чува у у адекватном стању или да обавести о недостацима који угрожавају његово очување; ј) пријем културних добара где је првобитни прекршај наведен у овом ставу и без обзира на место где је ово последње извршено.

⁵⁴ Visconti, A., *нав. дело*, стр. 236.; Chappell, D., Polk, K., *нав. дело*, стр. 250.

⁵⁵ Покретним културним добрима се сматрају следећи предмети: било који објекат, који се налази на копну или под водом или је одатле уклоњен, који је, на верским или

Конвенцијом се налаже инкриминисање одређених понашања која се традиционално сматрају радњама незаконите трговине културним добрима. У питању су следећа кривична дела: крађа и други облици незаконитог присвајања покретних културних добара, незаконито ископавање и уклањање покретних културних добара, илегални увоз и илегални извоз покретних културних добара, стицање украдених или незаконито ископаних, увезених или извезених културних добара, стављање у промет украдених или незаконито ископаних, увезених или извезених покретних културних добара, фалсификовање докумената у вези са покретним културним добрима, противправно уништавање или оштећење покретних или непокретних културних добара, противзаконито уклањање, у целини или делимично, било ког елемента са покретних или непокретних културних добара, у циљу увоза, извоза или стављања у промет (чл. 3-10). Кривична дела су прописана редом који прати логичан след догађаја и динамику незаконите трговине културним добрима, где најчешће прво долази до крађе културног добра, затим до његовог

световним основама, класификован, дефинисан или посебно назначен од стране било које стране ове конвенције или Конвенције УНЕСКО-а из 1970. године о средствима за забрану и превенцију недозвољеног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима, као објекат од значаја за археологију, праисторију, етнологију, историју, књижевност, уметност или науке, а који припада следећим категоријама: а) ретке колекције и примерци фауне, флоре, минерала и анатомије, и предмети од палеонтолошког интереса; б) имовина која се односи на историју, укључујући историју науке и технологије и војне и друштвене историје, и на живот националних вођа, мислилаца, научника и уметника и догађаје од националног значаја; ц) производи археолошких ископавања (укључујући редовна и тајна) или археолошких открића; д) елементи уметничких или историјских споменика или археолошких локалитета који су раскомадани; е) старине старе више од сто година, као што су натписи, кованице и гравирани печати; ф) предмети од етнологског интереса; г) имовина од уметничког интереса, као што су: 1. слике, слике и цртежи произведени у потпуности ручно на било којој подлози и било ком материјалу (осим индустријских дизајна и ручно украшени производи); 2. оригинална дела ликовне уметности и скулптуре од било ког материјала; 3. оригиналне гравуре, отисци и литографије; 4. оригинални уметнички скупови и монтаже у било ком материјалу; х) ретки рукописи и инкунабуле, старе књиге, документи и публикације од посебног интереса (историјске, уметничке, научне, књижевне, итд.) појединачно или у збиркама; и) поштанске, приходовне и сличне марке, појединачно или у збиркама; ј) архиве, укључујући звучне, фотографске и кинематографске архиве; к) артикли намештаја стари више од сто година и стари музички инструменти (чл. 2)

⁵⁶ Непокретним културним добрима се сматрају било који споменик, групу зграда, локација или структура било које друге врсте, било да се налази на копну или под водом, који је, на верским или секуларним основама, дефинисан или посебно назначен од стране било које стране ове Конвенције или од стране било које стране УНЕСКО конвенције из 1970. године као значајан за археологију, праисторију, етнологију, историју, уметност или науку или наведене у складу са чл. и чл. 11. УНЕСКО Конвенције из 1972. године који се тиче заштите светске културне и природне баштине (чл. 2).

извоза у земље које имају развијена тржишта културних добара и коначно стављања у промет на тим тржиштима. То све може да буде праћено фалсификовањем докумената у вези са културним добрима, односно прављењем лажних или преиначењем правих докумената о аутентичности или власништву над културним добрима.

Предвиђено је и кажњавање за помагање и подстрекавање, као и за покушај наведених кривичних дела (чл. 11). Посебно је предвиђена одговорност правних лица за прописана кривична дела (чл. 13). И за физичка и за правна лица као учиниоце кривичних дела прописаних у Конвенцији треба предвидети ефикасне, сразмерне и одвраћајуће санкције, које код физичких лица треба да укључе казне лишења слободе, а код правних лица, пре свега новчане казне, али и привремену или трајну дисквалификацију обављања комерцијалних активности, искључење из права на јавна давања или помоћ, стављање под судски надзор и судски налог за ликвидацију (чл. 14).

Следеће четири околности треба обавезно узети као отежавајуће приликом одмеравања казне, уколико већ не представљају обележје бића кривичног дела: 1. дело су извршила лица која су злоупотребила поверење које им је указано у својству професионалаца; 2. дело је извршио јавни функционер задужен за очување или заштиту покретних или непокретних културних добара, ако се намерно уздржао да правилно изврши своје дужности у циљу стицања неприкладне предности или изгледа од тога; 3. дело је извршено у оквиру криминалне организације; 4. извршилац је раније осуђиван за наведена дела у овој Конвенцији (чл. 15).

5. Закључак

Људско друштво се одувек суочавало са нападима усмереним према културним добрима, како током оружаних сукоба, тако и у мирнодопским условима. Етиолошко-феноменолошка димензија ових напада се разликује управо у зависности да ли се врше током периода рата или мира. Историјски посматрано, током оружаних сукоба прво је доминирала крађа и одузимање покретних културних добара непријатеља, која се сматрала ратним пленом, док модерне оружане сукобе, иако су крађе покретних културних добара и у њима присутне, карактерише уништавање непокретних културних добара противничке стране, као борбене тактике и ради сламања морала непријатеља. У мирнодопским условима, пак, доминантни облици повреде су усмерени на покретним културним добрима, у виду незаконитих археолошких ископавања и крађа ових добара.

Важне феноменолошке карактеристике незаконите трговине културним добрима су трансанционална димензија, висока тамна бројка, повезаност са различитим криминалним групама и криминалним активностима, као што су организовани криминалитет, тероризам, криминалитет белог оковратника. Незаконита трговина културним добрима подразумева учешће читавог

плуралитета субјеката, почев од појединаца који врше крађе културних добара, преко оних који организују и учествују у мрежи промета ових добара, до оних који их купују и који најчешће припадају богатим и утицајним круговима. У ери интернета све доминантнији облик трговине културним добрима је *online* трговина, преко коришћења различитих друштвених мрежа и сајтова.

Недостају прецизни квантитативни подаци о стварним размерама трговине културним добрима, подаци о украденим, прокријумчареним, фалсификованим културним добрима. Због непостојања евиденција о свима културним добрима, не може се очекивати ни да ће евиденција о њиховој незаконитој трговини икада бити свеобухватна, прецизна и веродостојна. Она што је ипак јасно јесте да се незаконитом трговином културним добрима, као транснационалним феноменом, наноси штета културном наслеђу света у виду трајног губитка културно и историјски врло значајних предмета и у виду неповратног губитка информација које су ти предмети могли да нам пруже и тиме допринесу нашим научним, историјским и културним сазнањима.

У настојањима да одговори на незакониту трговину културним добрима и уважи све етиолошко-феноменолошке димензије ове трговине, у Европи је, након претходних неуспешних покушаја, 2017. године у Никозији коначно усвојена Конвенције Савета Европе о кривичним делима у вези са културним добрима. Конвенција детаљно наводи шта се сматра покретним, а шта непокретним културним добрима. Њен основни циљ јесте сузбијање незаконите трговине културним добрима, кроз прописивање већег броја кривичних дела која прате след дешавања, односно редослед активности које се предузимају током обављања ове незаконите трговине. Предвиђа се одговорност саучесника, одговорност за покушај, као и одговорност правних лица за незакониту трговину културним добрима. Дат је и предлог кривичних санкција које треба прописати за кривична дела из Конвенције, уз обавезу да те санкције буду ефикасне, сразмерне и одвраћајуће.

*Višnja Randelović, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

SUPPRESSION OF THE ILLEGAL TRADE IN CULTURAL GOODS IN THE LAW OF THE EUROPEAN UNION

Summary

Cultural assets in every country represent assets of great social, cultural, historical and scientific importance. Precisely because of their value and the great interest of both cultural institutions and private collectors in cultural goods, they have

become the object of illegal trade throughout the world, and especially in the European Union. Trafficking in cultural goods can take many forms, such as theft from cultural heritage institutions or private collections, looting of archaeological sites, displacement of artefacts due to war, etc. It is especially pronounced during armed conflicts, when it takes on drastic proportions. Due to the high value of cultural goods, a connection between trade in these goods and organized crime has been observed. For these reasons, increased legislative activity aimed at suppressing illegal trade in cultural goods is visible at the level of the European Union.

Key words: cultural goods, illegal trade, etiological-phenomenological dimension, European Union.

Литература

- Al-Azm, A., Paul, K.M., Graham, S., *Facebook's black market in antiquities. Trafficking, terrorism, and war crimes. Antiquities Trafficking and Heritage Anthropology Research, (ATHAR) Project*, 2019, доступно на: <http://atharproject.org/wp-content/uploads/2019/06/ATHAR-FB-Report-June-2019-final.pdf>, приступ: август 2024. године.
- Al-Saad, Z., Simon, S., *Illicit Excavations and Trade in Antiquities, The Unsettled Challenge for Jordan*, у: Oosterman, N., Yates, D., eds., *Art Crime in Context*, Springer, 2023.
- Balcells, M., *Art Crime as White-Collar Crime*, у: Kila, J., Balcells, M., eds., *Cultural Property Crime, An Overview and Analysis of Contemporary Perspectives and Trends*, Brill, Leiden, Boston, 2015.
- Bogdanos, M., *Thieves of Baghdad: The Global Traffic in Stolen Iraqi Antiquities*, у: Manacorda, S., Chappell, D., eds., *Crime in the Art and Antiquities World, Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 2011.
- Bowman Balestrieri, B. A., *The Antiquities Licit-Illicit Interface*, у: Hufnagel, S., Chappell, D., eds., *The Palgrave Handbook on Art Crime*, Palgrave Macmillan, London, 2019.
- Brodie, N., *An archaeologist's view of the trade in unprovenanced antiquities*, у: Hoffman, B. T., (ed.), *Art and cultural heritage: Law, policy and practice*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2006.
- Brodie, N., *The Market in Iraqi Antiquities 1980-2009 and Academic Involvement in the Marketing Process*, у: Manacorda, S., Chappell, D., eds., *Crime in the Art and Antiquities World, Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 2011.
- Visconti, A., *Trafficking in Cultural Property. An Evolving International Legal Framework*, у: Militello, V., Spena, A., eds., *The Challenges of Illegal Trafficking in the Mediterranean Area*, Springer, 2023.
- Игњатовић, Ђ., *Криминологија*, Београд, 2008.
- Lane, D., Bromley, D., Hicks, R., Mahoney, J., *Time Crime: The Transnational Organization of Art and Antiquities Theft*, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Volume 24, Number 3, August 2008.

- Manacorda, S., *Criminal Law Protection of Cultural Heritage: An International Perspective*, y: Manacorda, S., Chappell, D., eds., *Crime in the Art and Antiquities World, Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 2011.
- Nistri, G., *The Experience of the Italian Cultural Heritage Protection Unit*, y: Manacorda, S., Chappell, D., eds., *Crime in the Art and Antiquities World, Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 2011.
- O'Keefe, R., *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Passas, N., Bowman Proulx, B., *Overview of Crimes and Antiquities*, y: Manacorda, S., Chappell, D., eds., *Crime in the Art and Antiquities World, Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 2011.
- Polner, M., *Preventing Illicit Trafficking of Cultural Objects: A Supply Chain Perspective*, y: Hufnagel, S., Chappell, D., eds., *The Palgrave Handbook on Art Crime*, Palgrave Macmillan, London, 2019.
- Puskás, A., "Blood Antiquities" of Africa: A Link between Illicit Trafficking of Cultural Property and Terrorism-Financing?, *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 21.1/2022.
- Randelović, V., *The protection of cultural heritage in International criminal law*, Archibald Reiss Days, Conference Proceedings of international significance, vol. 13, 2023.
- Самарин, П., *Уметност и криминал*, Нови Сад, 2017.
- Schindler, H., Frederique, G., *Looting and smuggling of artifacts as a strategy to finance terrorism global sanctions as a disruptive and preventive tool*, *International Journal of Cultural Property*, 26.3/2019.
- Tijhuis, A.J.G., *The Trafficking Problem: A Criminological Perspective*, y: Manacorda, S., Chappell, D., eds., *Crime in the Art and Antiquities World, Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 2011.
- Higgins, V., *Plunder and Looting: Some Historical Reminders*, y: Hufnagel, S., Chappell, D., eds., *The Palgrave Handbook on Art Crime*, Palgrave Macmillan, London, 2019.
- Czegledi, B., *Crimes against art, International art and cultural heritage law*, Carswell, Toronto, 2010.
- Chappell, D., Polk, K., *Unraveling the „Corda“: Just How Organized Is the International Traffic in Cultural Objects?*, y: Manacorda, S., Chappell, D., eds., *Crime in the Art and Antiquities World, Illegal Trafficking in Cultural Property*, Springer, 2011.
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe, *Resolution 2057 (2015), Cultural heritage in crisis and post-crisis situations*, adopted by the Standing Committee of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on 22 May 2015.
- Council of Europe, *The Convention on Offences relating to Cultural Property*, adopted on 19 May 2017 in Nicosia, Council of Europe Treaty Series no. 221.
- Council of Europe, *The European Cultural Convention*, European Treaty Series- No. 18, Paris, 19.12.1954.
- Council of Europe, *The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, European Treaty Series- No. 143, Valetta, 16.1.1992.
- Council of Europe, *The Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, European Treaty Series- No. 121, Granada, 3.10.1985.
- Council of Europe, *The Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Council of Europe Treaty Series- No. 199, Faro, 27.10.2005.

Council of Europe, *The European Convention on Offences relating to Cultural Property*, European Treaty Series- No. 119, opened for signature in Delphi on 23 June 1985.

UNESCO, *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, Date and place of adoption: 14 November 1970, Paris, France, Entry into force: 24 April 1972.

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 14 May 1954.

APPLICAZIONE PER DISPOSITIVI MOBILI “ITPC”, <https://cultura.gov.it/mibac/multimedia/MiBAC/documents/feed/pdf/Comunicato%20stampa%20iTPC-imported-44388.pdf>; <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/ID-Art-mobile-app#:~:text=The%20ID%2DArt%20mobile%20app,objects%20from%20134%20member%20countries,> приступ: август 2024. године.

Europol, “Over 18,000 Items Seized And 59 Arrests Made In Operation Targeting Cultural Goods.”, press release, July 29, 2019, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/over-18-000-items-seized-and-59-arrests-made-in-operation-targeting-cultural-goods>, приступ: август 2024. године.

Europol, “Over 41,000 Artefacts Seized In Global Operation Targeting The Illicit Trafficking Of Cultural Goods.” Press release, February 2, 2018, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/over-41-000-artefacts-seized-in-global-operation-targeting-illicit-trafficking-of-cultural-goods>, приступ: август 2024. године.

Interpol, “101 Arrested and 19,000 Stolen Artefacts Recovered in International Crackdown on Art Trafficking.” Press release, May 6, 2020, доступно на: <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/101-arrested-and-19000-stolen-artefacts-recovered-in-international-crackdown-art-trafficking>, приступ: август 2024. године.